

մը «Բանասէր» հանդէսին մէջ (1899) «Հայոց Լեւոն Ե Թագաւորին տրուած ոսկի վարդին վրայ», վերջապէս ձեռագիրն ինքի մը «Որդիի եւ Ահրիմանի ծնունդին վրայ», ըստ Թէոթոր Սուսիի, Նդիկիի եւ Նդիշէի, որ հայերէնի թարգմանուեցաւ. «Հանդէս Ամսօրեայ»-ին մէջ (1900), եւ «Բանասէր»-ի մէջ (նոյն տարի), իր տալլազան աշխատութեանց նոյն իսկ ամե-նէն փոքրերուն մէջ հեղինակին իտալա-փանց ու ճշգրտեալ քննադատութիւնն ու ձեւի վայելուչ ժողովարութիւնը կը տեսնուի միշտ։ Քարիէրի հրատարակութիւնները կարճ են եղած եւ սակաւթիւ, բայց անոնք յանգած են տեւական ու կարեւոր արդիւնքներու, եւ կրնան իրեն օրինակ ցոյց տրուիլ պատմա-կան քննադատութեան՝ Արեւելեան պատմու-թիւններու վրայ կիրարկուած. ուր ան շատ յաճախ անխնամ վիճակի մէջ է. իր գործու-նէութիւնը արդիւնք չէ եղած, բայց ան տեղի ունեցած է ան միջոցին երբ օգտակար կրնար ըլլալ, եւ Քարիէր պատմական կեր-պով կատարած է այն զործելը զոր իրեն յանձնուած են. կեանքը լիովին կրցած է վայելել՝ առանց որ իր փափուկ խղճմանքը վրդովուելու պատճառ մ'ունենար երբեք եւ եւ իր բովանդակ պարտականութիւնը կատա-րած է առանց խտրաբարոյ եւ իշխանական հովեր առնելու։ Բարձր ուսումնասիրութեանց վարժարանին մեր բաժինը յանձին Քարիէրի կորսնցուց իր ամենէն յարգուած խորհրդա-կաններէն մին, եւ ունոր բոլոր անդամները կորսնցուցին ապահով, պարզ ու սրտագին բարեկամ մը զոր երբեք պիտի չմոռնան։

Ա. ՄԵՅԵՆԷ

„POMES ARMÉNIENS“
ՄՍԱԽԵ ՅԱՅՏՆՈՒԱՄ ԿԱՐՄԻՔՆԵՐ

Պ. Խամբ ֆելոն հետեւեալը կը գրէ «Լա փելա»-ը-բական ու գեղարուեստական կիսամենակին մէջ՝

Սուր աշտմունքիւն մ'ունի «Հայկական բանաստեղծութեանց» այս հաւաքածուն զոր

պ պ Ա. Զօպանեան եւ Կապրիէլ Մուրէ կը հը-րատարակեն այն պահուն ուր թերեւս Սասուն-նի մէջ Կարմիր Գաղտնիքն վերջին ոճիւնները տեղի կ'ունենան, ծեղի մը ամբողջ հոգին անոնց կէջ կը կողկողի՝ կարծես ծովերուն ու ցամաքներուն վրայէն անցնելով ժինչեւ մեզի հասած։

Մտիկ ընկնք այդ ձայնը. քաղցր է ան ու տխուր։ Զայն է ժողովրդի մը որ կ'ողեւարի։ Մտիկ ընկնք դաշն՝ սկիզբէն Նախախորհանը շանական ու կրօնական, ան կ'արձակէ Ժ. դա-րուն, Գրիգոր Նարեկացի վանականով, իր ա-ռաջին ողբերը որոնք, սկիզբէն իսկ, հայկական բանաստեղծութեան տուած են այն մեծաշուք մեղամարտութեան թոնը եւ զժաղդ ցեղի այդ եղբարկան շէշտը։ Գրիգոր Նարեկացի «Մատենա ողբերգութեանց»-էն մինչեւ. «Օրոր մեր Հայաստան մօրը համար»-ը, դու մեր օրովը գրած է պ. Զօպանեան, հայկական բանաստեղ-ծութիւնը, ժողովրդի մը բոլոր արցունքն ու ինկարագրական գեղեցկութիւններով, լայն եւ գեղեցիկ հրապոյրով, դարէ դար կը թաւալի՝ ինչպէս ողբադին զայնականութեան ալիք մը։ Այդ ալիքը, ծովուն ալիքին նման, ջայլ մը կը թուի։ Հայ մուսաները մեղծ են եւ սքողեալ։ Իրենց երգը ղիցադանական կը դառնայ՝ միայն անիծելու կամ ի ղէն կոչելու համար։ Երբեմն սակայն, սիրոյ եւ երիտասարդութեան անուշ ցօղ մը իր թարմութիւնովը կը տողորէ՝ այդ մեղամարտութեան նուագները։ Հինաւորաց Նարեկացին առաջինն է որ կուտայ այդ բազ-մազան տպաւորութիւնը, ուր կարծես Երարու կը բաղին՝ ինչպէս Տանթէի գործին մէջ՝ ամենէն քնքուշ երեւոյթները եւ ամենէն անկող պատկերները։ «Մատենա Ողբերգութեանց»-ը, կշռաւոր աբձակով աղօթքներու շարք մը, հայկական քնարերգութեան ամենէն յատկա-նշական հրաշակերտներէն մին» է, ըստ պ. Զօ-պանեանի։ Սքանչելի նկարագրական խառնուրդ եւ կրօնական խորին գեղեցկութեան մը ըով կը գտնենք երանութեան եւ շնորհի բանի մը տեսիլքներ՝ բանաստեղծութեան բոլոր գեղեց-կութիւններովը զարդարուած։ Պ. Կապրիէլ Մուրէ հետեւեալ տարի կը բաղդատէ Պոթիէլ-լիի «Գարուն»-ին հետ, որուն իրօք ծաղկա-զարդ, բուրմնաւետ ու համաբոս հրապոյրն ունի։

Այլքն ծով ի ծով ծծիսպախիտ
Մաս ուլանայր յառաւօտուն,
Երկու փայլանածեալ արեգական նման .
Բերանն երկթերթի, վարդն ի շրթանց կաթէր
Լեզուն չարժողին ջաղդերգողայր տաւիղն :
... Կարսիցն երամից զարդ, երամից զարդ,
Ուրաւ են առեալ հաւահրանակն բոլորեալ
այտնիք .

Մօցն լուսափայլ, կարմիր վարդով լցեալ .
Մղիքն ծիրանի, մանուշակի հոլով .
Խնկեալ ի կնդրկէ՝ բուրբառ, հրով աստուա-
ծայնով լցեալ .

Ձայն քաղցրանուագ որ ի նմանէ հնէք .
Գեղեցիկ պատմուհանաւն զարդարեալ էր,
Ի կապուտոյ, ի ծիրանոյ, ի բնեզոյ, ի յորգանէ
Ոսկեղէր գոյնն .
Գօտին արծաթափայլ ոսկեկտուռն,
Կամարակազ յականց, յականց չափելիայ,
Մանրամասին յօրինուածով պծնեալ .
Անձինն ի շարժել մարդարտափայլ գեղով,
Ոտիցն ի գնալ շողն ի կաթիլ առնոյր :
Գիտկերներու փայլովը, փոխաբերութեանց
պերտութեամբը, ֆրագաներուն լայն կշռու-
թեամբը, այս էջը օրինակ մը կուտայ այն հո-
յակապօրէն քանդակուած ոճին ուր Գրիգոր
Նարեկացի կը միացնէ արեւելեան գրականու-
թեանց փայլն ու տարօրինակութիւնը Սրեւ-
մուտքի ներքնախոյզ ու ներքնախոյզ արուեստ-
տին : Ան տեսակ մը փայլ է, — Մովսէս Խորեն-
հացիի հին զրուագներէն յետոյ — հայ գրա-
կանութեան սկիզբը՝ կանգուն, իր քնարեր-
գական գեղեցիկ նշոյլովը կանխելով ժողովրդ-
դական ու սիրային երգերը որոնց մէջ կը
հնծէ ցեղին ըմբոստ ու սիրուն հոգին :

Նախապես Քուչակ, որ սուրբերու կարգը
դաստաւծ է՝ թէպէտ գլխաւորապէս սէրն երգած
ըլլայ, «Հանրի Հայնէի պէս երգած՝ անկից
հինգ վեց դար առաջ», մեծ բանաստեղծներու
քնարերգական անտառին մէջ իր հովուերգա-
կան հպուռի նուրբ գեղօնը կը հնչեցնէ : Մին-
չեւ այսօր Խարակոնիսի Հայերը, — իմէք երբեք
Գաղան Հայ մը թողքէ՛ք ի Խարակոնիսի մէջ —
կուգան ծաղիկներով զարդարել այդ գեղջկա-
կան Սոփոկլէին գերեզմանը, Բայց, աւա՛ղ,
հաղուադէպ են այժմ վայրկեաններն ուր հայ
աղջիկները, իրենց հայրենիքին յաւերժական
սուգովը հագուած, դան դարձեալ մրմնջել,
լուսնին տակ, փափուկ սթրոֆներ, ինչպէս հե-
տեւեալք .

Ես ձագ ծիծեռնակ պիտէի, զօրն ըզքո տունն
մտնուրի .

Ան բարձր մօյտան չարտախ՛չ ես ի հոն բուն
մի շինելի .

Ոնց որ մութն մթնայն, ցածնայի ծոցը
մանուրի .

Ոնց որ լոյսն լուսանայր, բարձրանայի բունս
մանուրի .

Ես աղբյւր խուշափ, զօրն զքո միջաց գիրկ
ածէի .

Կամ քաղցրո նրան զինի, զօրն զքո փարչիդ
այտնիք .

Առնիք ու բերնիդ զընի, ցածնայի դունչիդ
պաշնէի :

Այսպիսի նուագներու շնչոք կը մթնայն
հետգնեալ՝ երբ զժողովրդութիւնները կը տեղան
տրտում Հայաստանին վրայ, ժողովրդական
գողտր օրօրներն իսկ ողբերգական թոն մը
կ'առնեն, այնքան թագմադին կը դառնան որ-
քան պանդխտութեան մէջ մեռնող երբոսասար-
դին երգը .

Ինծի տարէք եարիս դունչն անցուցէք,
Եւրաներս բացէք, քափիւր եարիս ցցուցէք,
Մատովներս կտրեցէք մոմ էրէք վառեցէք,
Աւաղը խուսկէ էրէք՝ վրաս ծխեցէք,
Ինծի տարէք եարիս դուռն թաղեցէք :

Այն եւս այդ արեւելեան քաղցր քնարն իր
խաղաղութիւնը կը կորսնցնէ ի սպառն թուր-
քը, Պարսիկը, կը յարձակին հօտերուն ու
տուններուն վրայ :

Այդ ժողովուրդէն, որ մեծ եղաւ անցեալին
մէջ, զերթուածներու յիշատակը միայն կը
մնայ, Բայց Հայաստան մեռած չէ, քանի որ
երեւան կուգայ Մխիթար արքան որ Վենետիկ
մէջ կը հիմնէ Մխիթարեան վանքը, սրբազան
սապան՝ ուր գիտուններ, մինչեւ այսօր,
կը շարունակեն վերաշինել, իր ամբողջական
գեղեցկութեանը մէջ, բովանդակ գրականու-
թեան մը հինաւուրց յիշատակարարը :

Յայտնի է թէ լոյսի ի՛նչ վառարան մը կողաւ,
ոգեւար Հայութեան համար, Վենետիկ Ակա-
դեմիան՝ ժողովրդի մը պատմութիւնը հոն
վերաշինուեցաւ մագաղակներու միջոցով, ու
վտարեալ լեզուին գրական մագաղակները
այնտեղ անեղծ պահպանուեցաւ ու շարու-
նակեց փայլել Մխիթարեան վանականներու
հմտալից գրութեանց մէջ : Վենետիկ Ակա-
դեմիայէն եւ իր մրցակից Վիեննայի Ակադե-
միայէն ելած բազմաթիւ հայ գրագէտները պա-
տիւ կը բերեն իրենց կենսունակութեամբը,
այն անընկճելի ցեղին զոր ամենէն ահեղ ա-
ղետքներն իսկ չեն արդիւած, ոչ իսկ անգամ
մը, որ իր քնարային վրայ նուագէր ցարեւուն
մեծագոյնը, Բանաստեղծական նոր դպրոցը,
աւելի յառակօրէն ներշնչուած՝ այժմէութեանէն

ուր դժբաղդ ազդ մը թուրք լուծին տակ կը կտրէր, կը թուրէ վերակտրէր այն ողբերգը զոր դաւեր առաջ Գրիգոր Նարեկացիի ծանր ու հզօր ձայնը հնչեցուցած էր: Այնչափուր Արտվեսան մեծ յուսահատն է որ Պարսից լուծին տակ հեծող իր ժողովրդին չարագրանքները կ'երգէ: այդ միջոցին, Համբոյ գեա զոյուծիւն չունէր եւ իր նախահայրերը զեա կը զոդային զիւր ցաղնական զիմադրութենէն այն փոքրիկ յոյն ժողովրդին: որուն համար Պարսից գնաց ինքզինքը զոհել: «Երեսկիւն բերդը», որ կը ցցուի «Վէրք Հայաստանի»ին միւս էջերուն վերեւ: ինչպէս ողբերգական կատար մը որուն պիտի յաւնի այլ եւս հայ քնարերգականներ, իր սրտմտութեան զեղեցիկ աշաղակը կը կը բարձրացնէ:

Սմբատ Շահաղիգեան պիտի սորվցնէ զործը երգել: Վաճառ Քաթիկոս պիտի թնոցանէ ընդ-վըզման գիղեցիկ երգեր: Վերջապէս, Պէշեք-թաշկեան այդ եղբերական բանաստեղծներուն ամենին աշխուշունչը, պիտի զմայլեցնէ իր ընթերցողներն իր «Կոյսին քնարը»ին ազնոր նուագներովը, ու չեմարտուն իր «Հայ քաջուհի»ին:— տեսակ մը հայկական «Մարսիսէզ», զոր շարադրած է 1862ին Ձէյթունի Հայոց Ազգի փայլի վրայ տարած յաղթանակէն յետոյ: Վսեմ Ձէյթունցիներ: Ոչ մէկ կրնի, Ձէյթունցի կրներէն աւելի վեհօրէն չէ զիւսմադրած Գաղանքին ինչպէս եւ իր նախահայրե-րուն: դահե՛նքներուն: «Ձէյթունի պատմութեան» յառաջաբանին մէջ, պ. Վերթոբ Պե-րար, վեհանձն գրագէտը, Ձէյթունի կրներուն համար ըսած է թէ անոնք են որ իրենց ցեղին հոգին եղած են միշտ: «Անոնք են, կը գրէ, որ մարտական եռանդն ու անկախութեան ոգին վառ պահած են իրենց ամուսններուն ու եղ-բայրներուն սրտին մէջ, եւ վառագի մեծ օրե-րուն, իրենց ալ պէտք կ'առնեն ու էրեկմար-դոց հետ կը մասնակցին կոռուին»: Անոնց հա-մար է որ Պէշեքթաշկեան երգած է «Հայ քա-ջուհի»ն:

Տես ի՛նչպէս քաջ կոյս հայկուհին
Մարտոյս կարգայ գոռ բարառով:
Յոռա՛ջ, մօտ կայ ժա՛նտ թշնամին:
Ձինք վանեցէ՛ք կոտորածով:

... Հայուհին է, կտրիճ եղէք.
Հայուհին տայ խրախոյս յորգոր:
Ժանտից վրայ հուր տեղացէ՛ք,
Մինչեւ մոխիր դառնան բոլոր:

Ու շանթեցին. հարցէ՛ք, «Եւր է
Այն բաղամարտի խուճիք բանակ.
— Սեւափրիուր չունչն արձակէ
Հայրերուն ոտքերուն տակ:
Այդ կոյսն աղւոր ուսով՝ կուգայ,
Թուցեալ զուարթ լիւրանց վըրան,
— Պատերազմէն նա կը դառնայ.
Հերաց վըրայ գափնիք շողան:

Այստեղ ողբերգական երգը դիւցազներգա-կան կը դառնայ, կ'ուռի միջեւ անէ՛քին որոտունը. նոյն երգը, հազիւ քիչ մը խլացած՝ մեղմօրէն սքողեալ մեկամաղձութեամբ մը, կը լսուի Զօպանեանի «Սրբօր»ին մէջ:

Կործանիչներն ու դահիճները մըթին
Մուխի նման պիտի անցնին ու ցնդին.
Ու մոխիրին մէջէն կանգնիս պիտի դուն,
Ճառագայթէն նորոգեալ ու շողողուն:
Պիտի ցցուի ճամբաներուն բերանը,
Պիտի քանդիս բնութեան սեւ խորանը:
Ու քի՛չ էլ իր, ցաւերդ երկունքն են հրակայ,
Ո՛վ մայր, աշխարհ մը ծոցիդ մէջ կը խլիտայ:

Քերթուածներու այս գերքը, որ ծանուցուած ամբողջ շարքի մը առաջինն է, խուճ մը վե-հաչուք ու ողբաղին երգերու մէջ հայկական բանաստեղծութեան գեղեցիկ լքջանները մեր աչքին առջեւէն կ'անցնէ: Այդպիսի զործեր են որ Հայուծիւնը պիտի արգիլին մեռնելէ, որ զայն պիտի տողորուած պահեն անյաղթելի ու ժովը զոր Փէթր Քիլիար կը նմանցնէ այն հրաշագործ ու ժին զոր՝ ըստ աւանդութեան ցոյց տուաւ Գրիգոր Լուսաւորիչ:

ԷՏՄՈՒ ՓԻՒՈՆ

Կոմս Աճեկօ օր կուպէնեթիս Տրաւարակած է «Էլի լեւոյստիւն ընկերութեան ֆոնդիկին մէջ յօդուած մ': Poemes Armeniens մասին. նմանապէս, օր Ալիս Սիմոն Պաքուէլ Տրաւարակած է Պատմոյն Սիւմարն ձրեալի մէջ, յօդուած մը որուն կցած է ռիթմիկ անգլիերէն ստանաւոր թարգմանութիւնը:

